

POSTMODERNISTICKÉ CHÁPANIE PORIADKU NA POZADÍ FOUCAULTOVEJ ANALÝZY MOCI

IVAN BURAJ, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

BURAJ, I.: The Postmodern Conception of Order on the Background of Foucault's Analysis of Power.

FILOZOFIA 51, 1996, No 1, p. 8.

The paper deals with one of the most original current conceptions of power – that of M. Foucault as one of leading representatives of philosophical postmodernism. In its first part the problematic is outlined, to which Foucault's conception of power is a response. The second part of the paper gives an analysis of the basic characteristics of power and power relations, as defined by Foucault, especially in his *Will to Knowledge*. Through these characteristics the postmodern vision of order is offered (e. g. antiessentialist relational nature of order, its dynamics, variety and diffusion etc.).

Za každou sociálnofilozofickou koncepciou sa skrýva istá vízia spoločenského poriadku. A to platí aj o takých koncepciách, ktoré navonok pôsobia bezporiadkovo, či dokonca antiporiadkovo, ktoré takmer programovo spochybňujú všetko to, čo sa všeobecne považuje za nemenné a neotrasiteľné axiómy poznania, o koncepciách, ktoré vnášajú zmenu, „neporiadok“, chaos všade tam, kde sme si už zvykli na niektoré ustálené princípy, pravidlá, prístupy, názory, schémy a pod. Takou je aj Foucaultova teória moci. No ako sa pokúsime ďalej ukázať, Foucaultovi v nej vôbec nejde o to, pochovať samotnú ideu o akomsi usporiadaní spoločnosti. Chce iba odhaliť a formulovať iné pravidlá a princípy, na ktorých je založený určitý poriadok (alebo, ako to on nazýva, „epistéma“, „diskurz“, a pod.), ktoré ničím nepripomínajú svoje staršie a novšie predlohy. S tým súvisí aj naša druhá úvodná poznámka.

Možno sa niekomu nebude celkom pozdávať názov state, ktorý naznačuje priame spojenie Foucaulta s postmodernou. Už len preto, že termín „postmoderna“ si temer každý interpretuje po svojom. Napokon, aj sám Foucault by tu určite namietal: nerád sa totiž z principiálnych dôvodov kamkoľvek zaradovať. Názov tejto štúdie je teda iba pracovný a nie je pre nás v danom prípade príliš dôležitý, kam Foucaulta zaradíme. Oveľa dôležitejšie je pre nás pochopiť, na aké – predovšetkým myšlienkové – podnety reagoval, ako na ne reagoval a ako sa to miestami radikálne líši od všetkého, čo sa ešte nedávno vydávalo za hlavné a trvalé atribúty spoločenského poriadku. Z toho sme vychádzali aj pri projektovaní štruktúry príspevku.

Najskôr sa pokúsime – aspoň v najhrubších obrysoch – vyznačiť problémové pole alebo problémovú situáciu, v ktorej sa pohybuje Foucaultova koncepcia moci. A potom, v hlavnej časti príspevku vydelíme niektoré charakteristiky (resp. modality) moci tak, ako ich Foucault sumarizoval najmä v 1. diele trojzväzkovej práce *Dejiny sexuality* s názvom *Vôľa k vedeniu* [1], v pozadí ktorých leží istá autorova predstava o možnom usporiadaní spoločnosti, moci a mocenských vzťahov.

1. Problémové pole. Podľa Foucaulta tradičná analýza spoločnosti, jej inštitúcií a z nej vyplývajúce teórie štátu, práva, ekonomických alebo triednych vzťahov a pod. zd'aleka nevystihujú problém existencie a spôsobu fungovania moci a mocenských vzťahov. Sám sa preto pokúša nájsť inú oblasť uplatňovania moci, kde jednoducho nevystačíme s klasickým opisovaním mocenských vzťahov prostredníctvom termínov suverenity, zmluvy, zákona, legitimacy, prisvojenia atď. Touto oblasťou je ľudské telo a všetko, čo s ním súvisí. A metódu, ktorá analyzuje históriu „politického obkľúčenia“ ľudského tela a zároveň formovanie individua pomocou rozmanitých mocenských technológií, nazýva „archeológiou“.

Vo svojej práci *Archeológia vedenia* Foucault zhrnul jej podstatu do niekoľkých základných princípov ([2], 181-183):

1. Archeológia sa neusiluje vymedziť myšlienky, predstavy, fikcie, ktoré sú ukryté v diskurzoch a ktoré prostredníctvom nich dávajú o sebe vedieť. Archeologická metóda sa snaží určiť samotné diskurzy ako praktiky, ktoré sa riadia istými pravidlami. Archeológia nie je interpretatívna disciplína, ktorá by za jedným diskurzom hľadala iný, skrytejší diskurz. Odmieťa byť alegorická.

2. Problémom archeológie je naopak vymedziť špecifickosť diskurzov na základe ich vlastného obsahu a ukázať, prečo súhrn pravidiel, ktoré používajú, je neredukovateľný na niečo iné. Archeológia nespeje pomalým postupom od konfúzných názorov k stabilnému a konečnému vedeckému systému, ale je analýzou diferenciálnych diskurznych modalít.

3. Archeologická metóda sa nezaujíma ani o psychológiu, ani o sociológiu, ani o antropológiu tvorby. Analýza tvorby, činu nie je pre ňu tým najzávažnejším archeologickým „rezom“. Archeológia stanovuje typy a pravidlá diskurzívnych praktík, ktoré prenikajú jednotlivými činmi, pričom ich niekedy úplne ovládnu bez toho, aby im niečo uniklo, inokedy ich zase riadia iba sčasti. Tak či onak, požiadavka tvorivého subjektu ako *raison d'être* tvorby a jednotiaceho princípu je jej cudzia.

4. Nakoniec, archeológia nikdy nepátra po tajomstve pôvodu. Nechce ani konštruovať to, čo ľudia zamýšľali, chceli, o čo sa usilovali, čo si želali alebo prežívali vtedy, keď vyslovovali nejaký diskurz, a toto všetko spájať s ich identitou. Archeológia je systematickým opisom diskurzu ako objektu.

Už z toho je zrejmé, že jeho archeologická metóda je predovšetkým namierená proti „ideológii“ subjektu, ktorej je poplatná väčšina súčasných teórií moci. V nich sa fungovanie moci nezriedka chápe ako syntetická aktivita akéhosi nadosobného, transcendentného subjektu, ktorý zároveň disponuje rovnakými vlastnosťami ako individuálny subjekt (účelová zameranosť, cieľavedomosť, tvorivosť, má vôľu, zodpovednosť...). Z filozofie subjektu vychádzajú tak či onak aj tie teórie moci, ktoré ju definujú na pozadí vyčlenenia určitého typu subjekto-objektových vzťahov.¹ Aj tu sa mlčky predpokladá, že subjekty majú niektoré „vopred“ dané psychologické, mravné, právne alebo politické dis-

¹ Takou je napríklad dnes už pomaly klasická teória R. Dahla, ktorý definuje moc takto: „A má moc nad B do tej miery, do akej môže prinútiť B urobiť to, čo by B neurobil za iných podmienok“ (cit. podľa [3], 165).

pozície, proti ktorým stoja (resp. s ktorými sú v súlade) rovnaké alebo priamo opačné dispozičie iných osôb. V oboch prípadoch máme do činenia aspoň s jedným aktívnym a cieľavedomým subjektom, ktorý konštituuje moc, prípadne celé pole mocenských vzťahov. To je pre Foucaulta neprijateľné. Nie v tom zmysle, že by odmietal akýkoľvek subjekt. Napokon, sám sa vyznáva z toho, že práve otázka subjektu tvorí hlavnú tému jeho skúmaní ([3], 43)². Odmietajú však uznať existenciu všeobecného a nehistorického subjektu v štýle Descartovej filozofie, ktorým môže byť ktokoľvek, ktorý sa môže objaviť kdekoľvek a kedykoľvek ([4], 52). Rovnako mu je cudzia predstava teleologického subjektu, ktorý by podľa vopred pripraveného scenára vytváral a organizoval skutočnosť.³ „Jeho“ subjektom takisto nie je autonómny, suverénny jedinec, ale je ním ľudské telo a duša, vystavovaná už viac ako dve storočia (a pravdepodobne i oveľa dlhšie) rozličným „technológiám“ moci. Prinajmenšom odvtedy, ako sa ľudské telo a s ním aj jeho duša prvýkrát oddelili od ostatných tiel a stali sa individualizovanými objektmi kontroly, vyučovania, výchovy, vzdelania, rôznych cvičení, liečenia, prevýchovy, trestania...

Ale prečo potom Foucault hovorí o subjekte, a nie priamo o ľudskom tele ako objekte všetkých týchto „technológií moci“? Paradoxom či „ľst'ou moci“ je podľa neho práve fakt, že celý tento proces objektivizácie sa deje za aktívneho prispenia človeka ako subjektu. On sám vďaka rozvoju vlastného vedomia a sebapoznania (najmä v oblasti humanitných vied) sa stáva priamym nositeľom moci, tvorcom mocenských metód a techník, ktoré sa praktizujú na telách a dušiach indivíduí.

A predsa, či práve z toho dôvodu Foucault rezolútne odmieta všetky snahy perzonalizovať moc. Neodkazuje nás na nijaký konkrétny subjekt. Moc je vedenie. Ich symbiózu, ba priam totožnosť, vyjadruje syntetizujúci pojem „pouvoir – savoir“ (moc – vedenie). No ani vedenie, ani moc nemajú konkrétneho nositeľa. Na to sú až príliš všeobecné. Preto zároveň Foucault dáva jednoznačne prednosť lokálnym a individualizujúcim opisom, vyhýbajúc sa príliš širokým zovšeobecneniam. V tomto duchu považuje za celkom ilúзорne pokusy opísať moc a mocenské vzťahy prostredníctvom jednej všeobšiahlej, univerzálne platnej definície, ktorá by sa vzťahovala na všetky prípady, na každú situáciu. Naopak, podľa neho každý spôsob fungovania moci a mocenských vzťahov je individuálny, neopakovateľný, a teda relatívny. Sám seba preto nazýva nominalistom. To však neznamená, že sa tým vôbec zrieka možnosti definovať moc. No vymedzuje ju pomocou nie jednej, ale niekoľkých – z jeho pohľadu – najdôležitejších charakteristík, definícií, ktoré sú viac – menej typické pre moderný diskurz, resp. „epistému“ uplatňovania moci. Ale keďže si ani takto vymedzovaná moc nemôže nárokovat' na všeobecnú a vyčerpávajúcu platnosť, treba tieto charakteristiky v súlade s Foucaultovým myslením chápať len ako rôzne modality moci.

² V rozhovore pre *Les Nouvelles* Foucault túto tému spresňuje a, pravdu povediac, aj posúva do iného svetla, keď uvádza: „... mojím problémom nebolo určiť okamih, keď sa objavilo čosi ako subjekt, ale súhrn procesov, prostredníctvom ktorých subjekt jestvuje so svojimi rozličnými problémami a prekážkami...“ ([5], 63).

³ Podľa Foucaulta treba problém otočiť a pýtať sa: 1. v akej podobe sa môže niečo objaviť ako subjekt v ráde diskurzu; 2. aké miesto môže zaujímať v každom type diskurzu; 3. akým pravidlám sa tu subjekt podriadiť ([6], 61–62).

2. Charakteristiky (modality) moci a mocenských vzťahov. Aj v časti svojho dieťa venovanej rôznym modalitám moci a mocenských vzťahov ([1], 121-129) sa Foucault vracia k otázke, ktorá ho zrejme zaujíma zo všetkého najviac: Kto a kde uskutočňuje moc? Odpoveďou na túto, ako sám hovorí, „jednu veľkú neznámu“ majú byť hlavné charakteristiky moci a mocenských vzťahov.

Moc a mocenské vzťahy sú intencionálne a zároveň nesubjektívne ([1], 123-124). Sú intencionálne, lebo sú skrz-naskrz preniknuté zámerom, ktorý načrtáva obrysy ich celkového usporiadania. To však neznamená, ako vzápätí dodáva Foucault, že by sama moc „sledovala určité zámery a ciele“ alebo že by moc a jej usporiadanie vyplývalo z nejakej „voľby alebo rozhodnutia individuálneho subjektu“ ([1], 125). Moc je nesubjektívna, pretože moc tvorí vždy určitý vzťah, presnejšie – osobitý vzťah vzťahov. Podľa jednej Foucaultovej definície (nie však jedinej) mocou treba chápať „množstvo vzťahov sily“ ([1], 121). A práve v tejto oblasti sa treba pokúsiť analyzovať mocenské vzťahy. To ale predpokladá zriecť sa v súvislosti so skúmaním moderných mocenských mechanizmov osoby vládára, vzdať sa všetkých výrazov, ktoré by nejakým spôsobom zvyrazňovali aktivitu subjektu. Preto sa musíme vyhýbať takým slovným spojeniam, ako sú: „štát riadi“, „autorita prikazuje“, „právo stanovuje“, lebo vyjadrujú obyčajne jednostranný, najvyšší iba dvojstranný vzájomný vzťah subjektu k objektu (resp. subjektu k subjektu). V mocenských vzťahoch však nemá nik a nič privilegované postavenie. Nehľadáme teda v nich podľa Foucaultovho odporúčania nijaké „vedenie, ktoré riadi svoju racionalitu, ani kastu, ktorá vládne, ani skupiny, čo kontrolujú štátny aparát. Ani tí, ktorí prijímajú najdôležitejšie ekonomické rozhodnutia, neriadia celú mocenskú sieť fungujúcu v spoločnosti...“ ([1], 125). Z toho pre Foucaulta vyplýva druhá významná charakteristika moci.

Moc sa nedá lokalizovať a opisovať v kategóriách prisvojenia. „Štruktúry, ktoré moc a mocenské vzťahy ustavične tvoria a obnovujú, sú otvorené, a teda nemôžu obsahovať nič nemenné, substanciálne. Moc teda nie je ani „inštitúcia, ani štruktúra, ani právomoc, ktorou by mohli byť niektorí obdarovaní. Je to pomenovanie, ktoré dávame zložitej strategickej situácii v danej spoločnosti“ ([1], 123). Jej „zložitost“ spočíva v komplikovanej sieti vzťahov, ktoré tvoria nesčíselné body zrážok, ohnisk napätia a nestability. Moc je vždy viac boj ako zmluva. Každý bod mocenskej siete obsahuje svoje riziká konfliktov, bojov a aspoň dočasnej zmeny moci. Moc a mocenské vzťahy sú takto v neustálej činnosti. Preto sú jej vzťahy pohyblivé, heterogénne, nejednoznačné. Preto ich tiež nemožno lokalizovať na úrovni globálnych vzťahov štátu a občanov alebo väčších sociálnych celkov (tried, politických strán, organizácií a pod.). A z toho istého dôvodu považuje Foucault za anachronizmus opisovať moc v termínoch vlastníctva: moc „vlastní“, moc „patrí“ – štátu alebo nejakej právnej, resp. politickej inštitúcii, strane, triede, osobe a pod. Moc je „pohyblivá podnož vzťahov sily“, ktoré nastoľujú vždy len lokálne a nestabilné mocenské stavy ([1], 122). A iba oni určujú, umožňujú to, čo bude ten-ktorý subjekt „vlastniť“. Moc sa teda skôr vykonáva, ako sa vlastní a ovláda.

Na základe doposiaľ povedaného môžeme konštatovať, že Foucaultova odpoveď na otázku, kto a kde uskutočňuje moc, je viac negatívna ako pozitívna. Vieme, že moc sa

podľa neho nedá vysvetliť z pozície subjektu, že moc nie je subjektívna, ako aj to, že sa nedá jednoznačne lokalizovať na určitú stálu oblasť vzťahov. Naopak, dozvedáme sa, že moc a mocenské vzťahy sú vždy konkrétne, individuálne, polymorfné a difúzne. Z hľadiska našej hlavnej témy vzniká teda otázka: Ako sa dá pri takomto chápaní moci a mocenských vzťahov zachytiť spoločenský poriadok? A má vôbec zmysel hovoriť tu o nejakom poriadku? Foucault si nekládol takéto otázky. Nie preto, že by si neuvedomoval potrebu istého poriadku pre sociálne myslenia a poznanie. Ale iba preto, že predstavu o nejakom usporiadaní spoločnosti považoval za samozrejmy predpoklad svojej filozofie. Z istého uhla pohľadu možno povedať, že všetky jeho práce nie sú o ničom inom ako o určitom poriadku, ktorý raz nazýva „epistémou“, inokedy „diskurzom“, „archeologickou sieťou“, „figúrou“, „udalosťou“, „sériami“, „stratégiou“, „taktikami“ atď. V tejto perspektíve vystupuje poriadok ako niečo základné, dokonca najzákladnejšie, pretože podmieňuje všetko, od perceptívnych schém až po praktické činnosti a vedecké teórie ([7], 14). Iné je, že jeho interpretácia poriadku, konkrétne poriadku v oblasti mocenských vzťahov, sa vo všetkých hlavných bodoch rozchádza s racionalistickou tradíciou. Klasická filozofia, ako je známe, sa orientovala na svet v jeho celistvosti, kauzálnej zavŕšenosti, súc presvedčená, že iba takýto zrejmý a ustálený poriadok univerza je racionálne postihnuteľný. Foucaultova „archeológia“ poznania naopak zdôrazňuje pluralitu sveta, v ktorom nejstvie jeden univerzálny poriadok, ale iba rozličné, navzájom nezredukovateľné modalít poriadku ([7], 14). Medzi ne kladie Foucault veľké diskontinuity formy, ruptúry, produktom ktorých sú nečakané a náhle zmeny na lokálnej i globálnej úrovni. A predsa aj tu existuje nejaký skrytý poriadok, ktorý umožňuje neprehľadné konfigurácie, chaotické možno len na prvý pohľad, pomenovať „epistémou“, „diskurzom“, „strategickou situáciou“, „mocenskou sieťou“ alebo „sériou“.⁴ A to zároveň znamená, že i takýto poriadok, vytváraný zdanlivo náhodne, má svoju „vnútornú logiku“, svoju racionálnu legitimitu, čo sám Foucault potvrdzuje napr. pri skúmaní historických a teoretických predpokladov vzniku tzv. disciplinárnej (rozumej – súčasnej) spoločnosti (pozri [8]).

Pri ďalšej (tretej) charakteristike moci zdôrazňuje, že **moc vychádza zdola**. Aj týmto prístupom Foucault dokazuje zásadný odklon od filozofickej tradície, ktorá svoju koncepciu moci zväčša odvodzovala zo všeobecného protikladu medzi vládncami a ovládanými, pričom sa tento protiklad postupne posúval po jednosmernej vertikálnej osi zhora nadol, do čoraz hlbších oblastí spoločnosti. Foucault, ak to tak vôbec možno povedať, „umiestňuje“ zárodoky moci niekde medzi sociálne a politické inštitúcie na jednej strane a konkrétne indivídua na strane druhej. Sám túto oblasť nazýva „mikrofyzikou moci“. Jej metódy a techniky sa šíria zdola (z výroby, rodiny a pod.) a cez štátne inštitúcie a organizácie dávajú akoby „signál“ pre vznik tzv. „veľkých“ dominancií alebo „stratégií“.

⁴ Svoj postoj k poriadku napokon Foucault celkom jasne vyjadruje úmyslom vypracovať „teóriu diskontinuítých systematickostí“ (pravda, zbavenú filozofie subjektu a času), navyše k tomu dodáva, že jej budúce elementy – diskontinuítne a diskurzívne série – musia tiež vykazovať určitú pravidelnosť ([6], 29).

Keď však Foucault tvrdí, že moc vychádza zdola a potom sa prenáša na čoraz širšiu oblasť vzťahov, nemá na mysli tradičnú kauzálnu súvislosť medzi tzv. mikro- a makroštruktúrou spoločnosti. Už len preto, že mocenské vzťahy tvoria jednotlivé, časovo a priestorovo samostatné a navzájom na seba neredukovateľné „udalosti“, kde sa jednoducho nedá zistiť, čo je príčina a čo účinok.

Moc a mocenské vzťahy teda nemožno opisovať v termínoch kauzality a determinizmu. Foucault formuluje iný typ vzťahov, ktorý vychádza z „bodového“ videnia sveta. V ňom mocenské vzťahy stelesňujú akési záchytné body moci a odporu voči moci. Tieto body spolu vytvárajú sieť vzájomného prepojenia i odstupov rozličných mocenských síl a ich zrážok, ktoré transverzálné prechádzajú sociálnym telom. Vznik moci pri tomto type transverzálnych vzťahov je spájaný s ruptúrami alebo naopak, so zhusťovaním, koncentráciou množstva silových línií v jednom bode – ohnisku, od ktorého sa rad za radom „zapaľujú“ ďalšie ohniská moci, hoci si naďalej ponechávajú svoju autonómiu. Preto zároveň Foucault zdôrazňuje, že podmienky umožňujúce moc netreba hľadať v nejakej prvopríčine ani v nijakom ústrednom bode, odkiaľ by sa robili odvodené a nižšie formy moci ([1], 122). Transverzálné vzťahy už svojou povahou nevykazujú žiadnu homológiu alebo hierarchiu príčin, a to ani v oblasti mocenských vzťahov. Sila tzv. mikromoci, o ktoré sa Foucault najviac zaujímal, spočíva podľa neho práve v tom, že majú schopnosť nielen synchronizovať, koordinovať a umocňovať výsledný efekt mocenských zoskupení, ale tiež „presekávať“, pretrhávať a preskakovať zdánlivo kauzálnu postupnosť, zakladať nové ohniská moci a odporu, vchádzať do akejkoľvek sociálnej štruktúry alebo rodiacej sa mocenskej dominancie. Pravda, Foucault vo svojich skúmaníach konkrétnych historických procesov pripúšťa, že veľké štrukturálne zmeny, najmä v ekonomickej, demografickej a právnej oblasti modernej spoločnosti, boli spôsobené vznikom nových technológií, techník a metód a hlavne novým typom vedenia. Tie zase akoby zrodili novú „fyziku“ moci, tzv. disciplíny. No zároveň zdôrazňuje, že moc je „už tam“, imanentne prítomná v týchto makroštrukturálnych procesoch a zmenách.

Túto vlastnosť moci bližšie osvetľuje jej nasledujúca charakteristika: **Moc je imanentná oblasti, v ktorej sa práve uplatňuje.** To podľa Foucaulta vyjadruje, že moc a mocenské vzťahy nie sú vonkajšie k inej oblasti vzťahov (ekonomických, politických, duchovných, sexuálnych a pod.), ale sú bezprostredným výsledkom delení, diferenciácií, nerovnováh a nerovností, ktoré v daných oblastiach vzťahov vznikajú. Súčasne to ale znamená, že mimo príslušnej oblasti vzťahov neexistuje nijaká dominanta. Preto nemôžu byť moc a mocenské vzťahy determinované zvonka ničím vyšším, podstatnejším. A na druhej strane ani moc sa nemôže stavať do pozície akejsi „superštruktúry“, ktorá podmieňuje všetko ostatné. Moc nie je ničím určená, ale ani sama nič neurčuje. Všetko je so všetkým prepojené. Mocenské vzťahy s ostatnými vytvárajú reťaz, dočasnú jednotu, alebo naopak, panujú medzi nimi nezhody, protirečenia, ktoré ich napokon navzájom oddeľujú a izolujú. Tak či onak, úlohou moci nie je ani zd'aleka len potláčať, zakazovať, podmaňovať, ale všade tam, kde pôsobí, plní aj „úlohu tvorcu“ ([1], 124).

Na tomto základe dáva Foucault moci ďalšiu charakteristiku: **Moc je pozitívna, ale nelegitímna.** Ukážkovým príkladom nelegitímnosti moci sa stáva podľa Foucaulta nový druh moci, ktorý vznikol v novoveku a ktorý prevláda aj v dnešnej spoločnosti. Ide o tzv.

disciplinárnu moc, podrobne analyzovanú Foucaultom v diele *Dozerať a trestať* (pozri [8]). Jej osobitosť spočíva hlavne v tom, že sa uskutočňuje nie na základe práva, ale prostredníctvom moderných metód a techník podmanenia, pomocou všadeprítomnej kontroly a „normalizácie“ jednotlivcov. Tým moderná spoločnosť so svojimi „disciplinárnymi“ inštitúciami, ako je škola, armáda, továreň, nemocnica, pripomína skôr väzenie než právnu spoločnosť. A predsa si Foucault myslí, že nelegitimosť moci nevyklučuje istú jej pozitívnu, produktívnu úlohu. Dokonca je presvedčený, že „treba navždy skončiť s opisovaním prejavov moci v negatívnych termínoch: moc „vylučuje“, „potláča“, „zatláča“, „cenzuruje“.... V skutočnosti moc tvorí. Tvorí realitu, tvorí sféry objektov a rituálov pravdy. Individuum a poznanie, keď sa to tak vezme, podliehajú tejto tvorbe“ ([8], 196). Tu však, aby nedochádzalo k nedorozumeniam, Foucault znovu pripomína, že **moc je svojou povahou nesubstanciálna, ale relačná**. To znamená, že moc funguje iba v zložitej spleti vzťahov, ktoré nazýva „relačnými“ mocenskými vzťahmi. Tieto vzťahy sa objavujú v každej oblasti ľudskej činnosti a ovládli všetok čas a priestor sociálnej skutočnosti, naše telá i duše. Už aj preto nemožno mocenské vzťahy odsunúť bokom a samu moc označiť za akéhosi „vonkajšieho nepriateľa“. Či si to želáme alebo nie, mocenské vzťahy sú „všadeprítomné“. Máme si to vysvetľovať tak, pýta sa hneď nato Foucault, že sa moci nevyhneme, že z nej niet úniku? Odpoveď je záporná. V tom práve tkvie relačná povaha mocenských vzťahov, že sú vždy spojené a „tiesnené“ inými vzťahmi. Preto aj **všade tam, kde je moc, je aj odpor**. Inými slovami, mocenské vzťahy „môžu existovať iba so zreteľom na množstvo bodov odporu“ ([1], 126). Z toho je jasné, že moc a odpor proti moci nie sú podľa Foucaulta absolútnymi krajnosťami, iba nezmieriteľnými protivníkmi. Ohniská odporu znamenajú pre moc aj oporné body, „výčnelky na zachytenie“ ([1], 126). Je teda temer zákonité, že vzťahy odporu vykazujú analogickú „anatómiu“ ako ich náprotivok – mocenské vzťahy. Aj ony sú rozložené nepravidelne, rozptýlené s väčšou alebo menšou hustotou v čase a priestore. Aj v ich prípade „máme do činenia s pohyblivými a dočasnými bodmi odporu, vnášajúcimi do spoločnosti diferenciácie, ktoré pretrhávajú jednotu a vyvolávajú preskupenia síl“ ([1], 127). Až napokon, podobne ako siete mocenských vzťahov, vytvárajú husté tkanivo síl, ohniská odporu, ktoré prenikajú tak individuami, ako aj štátnymi inštitúciami alebo sociálnou stratifikáciou. Z toho robí Foucault záver, že ohniská odporu sa môžu prejavovať len v strategickej oblasti mocenských vzťahov. Nie sú teda voči moci miestom „veľkého Odmietnutia“. Ved' len preto, že existuje moc, existuje aj odpor proti moci. To podľa Foucaulta však neznamená, že tento odpor je iba slabou kópiou, bezobsažným odrazom alebo prejavom mocenských vzťahov. Ani to neznamená, že tvorí vzhľadom k moci len akýsi pasívny opak. V tejto súvislosti Foucault zdôrazňuje význam aktívneho odporu, boja proti konkrétnym prejavom, konkrétnemu fungovaniu moci.

V rozhovore so svojim blízkym priateľom G. Deleuzom formuloval niekoľko zásad boja s mocou (pozri [9]). Tento boj musí byť:

1. **priamy**, čo znamená, že sa nevedie proti abstraktnému nepriateľovi, ale útočí proti konkrétnemu prejavu moci. Preto víťazstvo alebo porážka sa neodsúvajú do vzdialenej budúcnosti. O všetkom sa rozhoduje „tu“ a „teraz“. To tiež znamená, že sa musí viesť

mimo strategického poľa veľkých triednych bojov a ideológií. Tento boj sa uskutočňuje vždy v rámci konkrétnej moci;

2. exteritoriálny a transversálny. Exteritoriálny – lebo sa nemá ohraničovať na jednu krajinu, národ alebo na vybrané mocenské inštitúcie. Ale tak moc, ako aj odpor proti tejto moci musí transversálne (prične) prechádzať cez pole mocenských stratégií a taktík. Len tak možno odhaľovať a zachytávať množstvo mocenských ohnisk, lokalizovať ich vplyv a priamo zaútočiť na ich postavenie prostredníctvom blokády koordinovane pôsobiacich mocenských síl. Pritom túto blokádu neuskutočňuje jednotliviec ani transcendentný subjekt, ale „množstvo“. Foucault hovorí: „Tí, ktorí konajú a bojujú, prestávajú byť reprezentovaní. Reprezentovaní stranou, združením, ktoré by si prisvojovalo právo byť ich vedomím. Kto hovorí a kto koná? Je to vždy množstvo. Toto množstvo sa tiež prejavuje v osobe, ktorá hovorí a koná. Všetci sme malými skupinami (groupuscules)“ ([9], 4);

3. individualizujúci. Politická činnosť sa musí zasadzovať za právo individua, za práva menšín, regionálnych skupín a pod. byť inými a neusilovať sa o hľadanie ideologickej, triednej či dokonca celonárodnej jednoty.

Iba na tejto individualizujúcej úrovni sa možno pokúsiť dosiahnuť hlavný „cieľ“ antimocenskej stratégie, ktorým by malo byť získavanie stále nových pozícií, špecifických perspektív v určitom konkrétnom politickom priestore.

Otvorenou však zostáva otázka, aký je zmysel tohto boja, keď podľa Foucaultovho vyjadrenia sa napokon sám ocitá v tej istej strategickej situácii ako moc, a preto – v prípade úspechu – jedna dominancia jednoducho nahrádza druhú. Priamo u Foucaulta odpoveď na túto otázku nehľadáme. Sám si ju nikdy nekládol: spytovanie sa na zmysel čohokoľvek ho totiž zásadne nezaujímalo. A tak sa môžeme iba dohadovať. Ak teda existuje nejaký „skrytý“ zmysel boja s mocou, potom ním môže byť jedine permanentný zápas raz jednej, raz druhej mocensky vylučovanej menšiny o svoje miesto pod Slnkom.

LITERATÚRA

- [1] FOUCAULT, M.: *La volonté de savoir*. In: *Histoire de la sexualité*. Zv. 1. Paris 1976.
- [2] FOUCAULT, M.: *L'archéologie du savoir*. Paris 1969.
- [3] DUVERGER, M.: *Sociologie de la politique*. Paris 1973.
- [4] FOUCAULT, M.: Prečo študovať moc? Otázka subjektu. In: *Za zrkadlom moderny*. Bratislava 1991.
- [5] FOUCAULT, M.: *Návrat morálky*. In: *Za zrkadlom moderny*. Bratislava 1991.
- [6] FOUCAULT, M.: *Řád diskursu*. In: *Diskurs, autor, genealogie*. Praha 1994.
- [7] MARCELLI, M.: *Protirečenia Foucaultovej filozofie jazyka*. In: Foucault, M.: *Slová a veci*. Archeológia humanitných vied. Bratislava 1987.
- [8] FOUCAULT, M.: *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Paris 1975.
- [9] *Les intellectuels et le pouvoir*. Entretien Michel Foucault-Gilles Deleuze. In: *Arc. Deleuze*. Paris 1972, No. 49.

PhDr. Ivan Buraj, CSc.
Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
Šafárikovo nám. č. 6
818 06 Bratislava
SR